

સામાજિક સંશોધન ની પ્રક્રિયા

સાત સોપાનો (તબક્કા)

પ્રસ્તાવના :

**“Scientific social Reacher consist of
process of formulating & seeking
answers to question about social word”**

આ વિધાન સંશોધન એક વૈજ્ઞાનિક પ્રક્રિયા છે તેનો નિર્દેશ કરે છે. સામાજિક સંશોધન એ સામાજિક તત્વો નું વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાન તેમજ માનવ સંશોધન અને વર્તન અંગે ની વિશ્વાસનીય અને યથાર્થ માહિતી પૂરી પડે છે તે જુદા જુદા સામાજિક સંશોધન હેતુ થી ઘટકો એકબીજા થી જુદા જુદા સામાજિક સંશોધક સામાજિક જીવન નું જ્ઞાન પ્રાપ્ત હેતુ થાય છે. સામાજિક જીવન ની ઘટના વિષે ની વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિ દ્વારા કોઈ જ્ઞાન મેળવે અને તેના દ્વારા સામાજિક જીવન ના સીદ્ધાંત અને ખ્યાલો અભ્યાસો એટલે સંશોધન.

“ઝોન ડબલ્યુ”

“સંશોધન એ વિષયો પ્રત્યે ની અમારી સમજણ વધારવા માટે પગલાં ઓ અને માહિતી નું વિશ્લેષણ કરવાની પ્રક્રિયા “

સંશોધન ના સાત સોપાન

- 1) સંશોધન ની વિષયપસંદગી
- (2) સંશોધન યોજના
- (3) ઉપકલ્પના નું નિર્માણ
- (4) માહિતી નું એકત્રીકરણ
- (5) માહિતી એકત્ર કરવાની પ્રયુક્તિ
- (6) માહિતી નું પૃથ્ઠીકરણ અને વર્ગીકરણ
- (7) તારણો અને સામાન્યિકરણ

1) સંશોધન વિષય અંગે ની વિચારણા પસંદગી :

(i) વિષય પસંદગી ની સમજ :

કોઈ પણ સંશોધકે પોતાના સંશોધન માટે અમુક વિષય પર માહિતી મેળવવા અને તે વિષય પસંદ કરવો પડે છે. ત્યારે જ તેને વિષય પસંદગી ની સમજ મળે

(ii) સાધનનો ની મર્યાદા :

સંશોધન કરવા માટે જરૂરી બનતા સાધનોની મર્યાદા સંશોધકે રાખવી પડે છે. નાણાં ની સગવડ, સમય ની અનુકૂળતા, મદદનિશો ની સંખ્યા વગેરે બાબતો લક્ષ માં રાખવી.

(iii) પ્રયુક્તિ ની ઉપલબ્ધતા :

જે વિષય પસંદ કરવાનો હોય તેની માહિતી એકત્ર કરવાની પ્રયુક્તિ ઉપલબ્ધ છે કે નહીં અને ઉપલબ્ધ હોય તે અંગે ની માહિતી એકત્ર કરવા માટે પર્યાપ્ત છે. તે સંશોધકે કે ધ્યાન રાખવું જોઈએ.

(iv) વિશ્વનીય માહિતી ની સંભાવના :

વૈજ્ઞાનિક સંશોધન માટે વાસ્તવિક ઘટનાઓ વિષે માહિતી મેળવી જરૂરી બને છે આથી પ્રમાણભૂત અને વિશ્વનીય માહિતી મેળવની સંભાવના કેટલે અંશે છે તે પાત્ર સંશોધકે ધ્યાન માં રાખવું

(v) સંશોધન ક્ષેત્રની હદ મર્યાદા :

સંશોધન ક્ષેત્ર ની હદ મર્યાદા સંશોધકે વિષય પસંદ કરતી વખતે ધ્યાન માં રાખવી જોઈએ. પોતે સમજી શકે / પહોંચી શકે આવો સીમિત વિષય પસંદ કરવો જોઈએ.

(2) સંશોધન યોજન :

સંશોધન યોજના એ કાર્ય ને વાસ્તવિક ધ્યેય સુધી પોહ્યાડવા નું કાર્ય છે સંશોધન કરતાં પેહલા સંશોધન બનાવી જરૂરી છે

(i)માહિતી ના સ્ત્રોતો :

માહિતી ના બે સ્ત્રોતો (1)દસ્તાવેજી માહિતી (2)ક્ષેત્રિય માહિતી .સંશોધન વિષયક્ષેત્ર હેતુ અને પ્રકાર ના આધારે સંશોધકે પોતાની સંશોધન યોજના માં માહિતી સ્ત્રોતો પસંદ કરી લેવાના હોય છે

(ii)સંશોધન નો અભ્યાસ હેતુ :

કેટલાક અભ્યાસો વર્ણનાત્મક માહિતી એકઠી કરવા સમસ્યા નું નિવારણ લાવવા ના હેતુ ઓ વાળા હોય છે સંશોધક પોતાના અભ્યાસ ના હેતુ ઓ સંશોધન યોજના માં સ્પષ્ટ કરવા જરૂરી છે જેમ કે સિક્કાંત સ્થાપવા ડિગ્રી મેળવવા વગેરે .

(iii)સંશોધન અભ્યાસ નું સ્વરૂપ :

પોતાનો અભ્યાસ આકડા શાસ્ત્રીય, વ્યક્તિ તપાસ, તુલનાત્મ સ્વરૂપ નો છે તે દર્શાવું જોઈએ સમય અને શક્તિ ની મર્યાદા ના કારણે અભ્યાસ નું સ્વરૂપ પહેલે થી નિર્ધારિત કરવું જોઈએ

(iv)સામાજિક-સાંસ્કૃતિક-એતિહાસિક સંદર્ભ ની સ્પષ્ટતા:

સામાજિક સાંસ્કૃતિક સંદર્ભ ની સાથે સાથે સામાજિક ઘટના અને યોગ્ય પરિપ્રેક્ષ્ય માં સમજવા માટે એતિહાસિક સંદર્ભ લક્ષ માં લેવો આવશ્યક છે

(v) ભોગોલિક વિસ્તાર ની સ્પષ્ટતા :

જે ભોગોલિક વિસ્તાર માં સંશોધન કરવાનું હોય તે અંગે નો વિધાન કરવાનો જરૂરી ગણવામાં આવે છે આ અંગે ની સ્પષ્ટતા થી સંશોધન ક્ષેત્રે ની હદમર્યાદા નક્કી થાય છે

(vi) સમય નો અંદાજ :

સંશોધન કાર્ય માં કેટલો સમય લેવાનો છે તેનો અંદાજ કાઢી ને એ અંગે ની સ્પષ્ટતા કરવી જરૂરી છે જેમકે બે મહિના /પાંચ મહિના /એક વર્ષ

(vii) માહિતી એકત્ર કરવા માટે પ્રયુક્તિ ઓ :

માહિતી એકત્ર કરવા માટે ની પ્રયુક્તિ વિવિધ છે જેમકે નિરીક્ષણ ,મુલાકાત અનુસૂચિ ,પ્રશ્નાવલી વ્યક્તિ તપાસ વગેરે

(viii) અભ્યાસ ના પરિણામો :

અભ્યાસ માટે કેટલા કિસ્સાઓનું નિરીક્ષણ કરવાનું છે .તે બાબત પણ સંશોધકે સમાવિષ્ટ કરવી જોઈએ .

(ix) સંશોધક એકમ ની વ્યાખ્યા :

વિજ્ઞાન માં એકમ એટલે સામાજિક પરિસ્થિતિ અથવા કોઈ વ્યક્તિ એ ઘટના નો સમગ્રપણે વિચાર કરવાના આવે છે .

(x) ગ્રંથાલય નો ઉપયોગ:

સંશોધક ને ગ્રંથાલય નો ઉપીયોગ ફટાણાં સંશોધન વિષય અંગે અને પદ્ધતિ સાસ્ત્ર ના પુસ્તકો સંશોધનો લેખો વગેરે પ્રકાર નું સાહિત્ય મેળવી શકે છે

(xi) સંદર્ભસૂચિ :

સંદર્ભસૂચિ બનવા માટે એકરૂપ જાળવી રાખવા જોઈએ . લખેકો ના નામ નું લિસ્ટ ટકાવારી પ્રમાણે બનવું જોઈએ

(3) ઉપકલ્પના નું નિર્માણ :

સામાજિક સંશોધન સમગ્ર કાર્યવિધિ માં ઉપકલ્પના નું નિર્માણ એ મહત્વ નો તબક્કો છે ઉપકલ્પના ના નિર્માણ માં સંશોધક પોતાના અને બીજા ના પૂર્વ અનુભવો ઉપયોગી બને છે સંશોધન માં પ્રારંભ બિંદુ તરીકે અભ્યાસ સ્થળેથી ઘટના ઓ સંભવિત અને કામ ચાલઉ ખુલાસો છે જેની યથાર્તા સંશોધન પ્રક્રિયા માં ચકાસવાની હોય છે

(4) માહિતી એકત્ર કરવાની પ્રયુક્તિ:

ઉપકલ્પના નું નિર્માણ કર્યા પછી તેની ચકાસણી કરવા વિશ્વાસનીય આધારભૂત માહિતી એકત્ર કરવા માટે પ્રયુક્તિ ની પસંદગી કરાય છે સંશોધન સોપાનો માં પ્રયુક્તિ ની પસંદગી નું સોપાન મહત્વ નું છે સંશોધન વિષે માહિતી એકત્રીકરણ નો આખો આધાર આ પ્રયુક્તિ ની પસંદગી પર રહેલો છે

(5) માહિતી નું એકત્રીકરણ

ઉપકલનની ચકાસણી માટે સંશોધક અભ્યાસ તળ ની વાસ્તવિક ઘટના ની માહિતી કરવી જરૂરી છે માહિતી એકત્ર કરવા માટે વિચાર પૂર્વક પ્રયોગ કરવા કાર્યવિધિ કરવી જરૂરી છે પોતાના સંશોધન વિષે ની પ્રયુક્તિ ની પસંદગી કર્યા પછી સંશોધન માહિતી એકત્ર કરી ને તે આધારે પોતાની ઉપકલ્પના ની ચકાસણી કરવાની હોય છે

(6) માહિતી નું પથ્થકરણ અને વર્ગીકરણ :

મેળવેલી માહિતી નું પથ્થકરણ અને વર્ગીકરણ કરવામાં ન આવે તો તેમની વચ્ચે નો સંબંધ સમજી શકાય અને વૈજ્ઞાનિક સિદ્ધાંત જે તારણો તારવામાં છૂટીછવાઈ માહિતી બિનઉપયોગી બની જાય છે માહિતી નું વર્ગીકરણ વધુ સારું અને ઉપયોગી બનાવા માટે માહિતી ને શક્ય તેટલા ઓછા વર્ગોમાં વહેચવી કારણ કે એકમો ઓછા હોય એટલા અંશે માહિતી નો અર્થ વધારે સરળતા પૂર્વક ધ્યાન પર આવી શકશે .

(7) સંશોધન ના તારણો અને સામાન્યિકરણ

∴

છૂટીછવાઈ ઘટનાઓ સાથે વિજ્ઞાનીઓ ને સબંધ નથી. વિજ્ઞાનની નો હેતુ સપાટી પર દેખાતી વિભિન્નતા ની અંદર સમરૂપતા શોધવાનો છે આ સમરૂપતા અંગે વિજ્ઞાનીએ કરેલા વિજ્ઞાનનો એ સંશોધન ના તારણો છે. અમુક ઘટનાઓ અભ્યાસો કરીને મળેલા પરિણામો એ સમગ્ર ઘટના પર લાગુ પડે તેને સમન્યિકરણ કહેવાય લાંબા સમય સુધી હકીકતો અભ્યાસ કરીને તાર્કિક રીતે સમન્યિકરણ ને તેની ચકાસણી કરિયા પછી સિદ્ધત રચાય છે